

PRÁCE SE TŘÍDOU

Možnosti diagnostiky třídního kolektivu

Třída jako sociální skupina – co o ní potřebujeme vědět, než s ní začneme pracovat?

Stejně tak jako každá jiná sociální skupina má i třída své společné znaky a vnitřní strukturu, které ji určují jako celek (Lovaš, 2008). Třída je určena svými vzájemnými vztahy (stačí pouhé tři měsíce, aby se vytvořila hierarchie), postavením a statutem členů, dynamikou dětí, historií, způsoby řešení vnitřních konfliktů (např. jak zvládnout špatně adaptovaného spolužáka, vzrůstající agresi mezi žáky) a řešení vnějšího zatížení (např. nový třídní učitel, přísný pedagog apod.). Při řešení problémů v třídním kolektivu můžeme hledat zdroje řešení u samotných žáků (vycházíme z pozorování, hledání motivace k danému chování, z rozhovorů), ale nezapomínejme na samotné rodiče, kteří mohou být důležitým zdrojem informací (Braun, Marková, Nováčková, 2014).

Vznik a vývoj třídy

V sociální organizaci školy má třída centrální postavení, a proto je velmi důležité věnovat pozornost vzniku a vývoji třídy, což nám umožní danou třídu poznat a vybírat strategie pro výchovně-vzdělávací proces (Braun, Marková, Nováčková, 2014).

Třídy můžeme dělit podle způsobu vzniku na:

- a) Náhodně vzniklé – pro práci jsou nejlepší, dynamika je rozvrstvena náhodně
- b) Diferenciované – podle talentu dětí (matematické, sportovní,...)
- c) Výběrové – výběr probíhá např. přijímací zkouškou

Podle typu vzniku volíme strategii práce se třídou.

Vývoj třídy

Vývoj třídy ovlivňuje mnoho faktorů. Pedagog by si měl uvědomovat jakým způsobem třída vznikla a zdali má za sebou společnou historii (jsem nový třídní učitel – poznat styl a vliv předchozího TU, třída přešla jako celek z mateřské školy – už mají společnou historii, která se může ve vztazích negativně projevit, třída se spojuje s jinou – každá třída přináší svoji historii – nutnost přestrukturovat normy (opatrně hovoříme o „šanci“) (Kolařík, 2011). Třída může mít při našem vstupu vytvořenou identitu, kterou si udržují, ačkoliv pro ně může být nevýhodná. Tato identita může narušovat výchovně-vzdělávací proces, a proto je důležité se jí pokusit narušit (např. „To už je několikátá třída, o které jsem toto slyšel/a.“).

Pro práci s třídním kolektivem a sledováním vývoje je možné využít různých schémat (např. Tuckmanovo schéma vývoje pracovního kolektivu). Z praxe vychází schéma, které sestavil Richard Braun (2014) a je vhodné pro praktickou intervenci. Na každé škole probíhá vývoj a jeho diferenciaci ve třech fázích:

1. Stadium prekohezní

- 1. – 3. třída (prima, sekunda – víceletá gymnázia)
- Učitel má velkou roli – názory učitele jsou normou
- Prvotní diferenciaci probíhá na konci prvního ročníku (odpovídá přístupu učitele).

- Důležité je mít dobré vztahy s rodiči (mohou přehnaně kritizovat učitele => dítě se dostává do střetu dvou autorit).
- V případě primy a sekundy – znovu se vrací na začátek vývoje, mnoho individualit, postavení žáka ovlivňují jeho studijní výsledky.

2. Stádium prvotní koheze

- 4. – 6. třída
- Více samostatní
- Potřebují znát důvod jednání/chování
- Dynamiku drží sociálně vlivní jedinci
- Poslední stádium, kde můžeme s dynamikou a strukturou něco výrazněji dělat.
- Víceletá gymnázia (tercie, kvarta) – vytvářejí se pevnější vztahy

3. Fáze kohezní

- 7.-9.třída
- Hierarchie je stabilizována
- Vliv učitele je minimální – může něco změnit, pokud má přirozenou autoritu
- Pro intervence je to složité období (nejtěžší v 7. třídě).
- Víceletá gymnázia – sílí kritika vůči pedagogům a spolužákům, vytváří se stabilní hierarchie, třídou vedou sociálně silní jedinci x pokud to ostatní neakceptují dochází ke konfliktům

Vývoj na SŠ je mnohem kratší, protože studenti si už prošli všemi stádii na základní škole. První období trvá zhruba tři čtvrtiny prvního ročníku. Pokud je toto stadium podpořeno adaptačními aktivitami, tak se doba prekoheze ještě více zkracuje. Druhé období tvá do konce druhého ročníku a poslední je určeno pro 3. a 4. ročník střední školy ((Braun, Marková, Nováčková, 2014).

Efektivita vstupů do třídy je neefektivnější od října do května s tím, že v období klasifikace je přerušena.

Pozice a role žáka ve třídě

Škola jako taková nemá možnost vytvořit ideální třídu (tedy třídu bez společné historie), avšak učitel má možnost poznat, kdo v jeho třídě je a to za pomoci různých technik. Poznat „kdo je kdo“ je důležité v průběhu prvních tří měsíců – poté už se může začít vytvářet hierarchie, jejíž přestavba je náročná. Hlavním kritériem pro rozdělení pozic ve třídě je sociální přitažlivost (oblíba) a míra osobní moci (vliv) (Kratochvíl, 1995).

Pozice ve třídě (Kratochvíl, 1995; Kožnar, 1992):

- a) Sociometrické pozice
 - a. Nejoblíbenější žák
 - b. Spíše oblíbený, než neoblíbený
 - c. Spíše neoblíbený, než oblíbený
 - d. Kontroverzní žák
 - e. Odmítaný žák
 - f. Přehlížený žák

b) Psychodynamický model

- a. Pozice alfa
- b. Pozice beta
- c. Pozice gama
- d. Pozice omega

Psychodynamický model – nám může napomoci při intervencích (Kožnar, 1992).

Pozice alfa

- Dva až tři žáci
- Šance upozorovat cca 20 % (nutno využít jiných technik)
- Sociálně zdatné dítě (třída si ho/ji chrání) (pozor – nemusí se jednat o žáka/žákyni s dobrým prospěchem)
- Je vhodné si k nim najít cestu

Pozice beta

- Třídní vědátoři
- Hlídat, aby na něj neútočili
- Nepřetěžovat ho/ji

Pozice gama

- Masa dětí snadno ovlivnitelných alfou
- Žárlivost vs. Obdiv
- Tyto žáky potřebujeme dostat na svou stranu (někdy mají nechuť ke změnám)
- Někdy se snaží předvádět a mohou být zaměňovány za alfu

Pozice omega

- Nemá ambice se dostat výš
- Je členem, ale do počtu
- Pozor na přehnanou snahu jej zachránit

Pozice vnějšího nepřítele

- Učitel – třída se proti němu může sjednotit.

Pokud poznáme, kdo má ve třídě alfa pozici a jsme s tímto žákem zadobře, je mnohem jednodušší ovlivňovat situaci v daném kolektivu.

Metody využívané v diagnostice třídního kolektivu

Diagnostika vztahů ve třídě je eticky velmi náročná. Nelze ji totiž provádět anonymně, protože její výsledky vždy využijeme při další práci se třídou. Pro každou třídu i každého pedagoga jsou vhodnější jiné techniky, které mu umožní zmapovat vztahy ve třídě a následně zvolit vhodné metody k řešení situace. Dále se budu věnovat nejčastěji užívaným metodám zjišťování vztahů ve skupině.

a) standardizované metody

Sociometrie

Má deskriptivní charakter a omezenou platnost (většinou dva až tři týdny). Nevypovídá o motivaci žáků a měla by být součástí jiných diagnostických metod. Velmi často sociometrii využívají školní psychologové ke zjištění přitažlivosti, odpudivosti a indiference mezi členy

ve skupině. V České republice se velmi často užívá varianta Longa a Jonesové (pozitivní a negativní preference žáků). Výsledky se vnášejí do sociogramu a sociometrické matice (Braun, Marková, Nováčková, 2014).

Standardizované dotazníky

V našich podmínkách je nejznámější SORAD (Sociometrický ratingový dotazník – Hrabal, 1979). Zjišťuje index vlivu ve skupině a index náklonnosti. Výstupy nám umožní zjistit pohled na pozice žáků ve třídě „vlivný + oblíbený, vlivný x neoblíbený, oblíbený x bez vlivu, neoblíbený a bez vlivu) (srov. Ditrich, 1993; Hrabal, 2002 a Lašek, 2001).

Dotazníky B-3, B-4, a D-1

D-1 (Doležal) – vhodný pro druhý stupeň ZŠ a pro diagnostiku počínajících fází šikany. Výsledkem je 32 indexů žáků na jejichž základě je možné připravit dobrou intervenci ve třídě. B-3 a B-4 (Braun) – první z nich je použitelný od 4. třídy ZŠ až po 4. ročníky SŠ. Ukazuje hierarchii třídy, atraktivitu – neatraktivitu žáků, sebe-vnímání žáků a jejich pohled na kvalitu třídy.

b) nestandardizované metody

Techniky tužky – využívá se papír pro to, aby nám žáci sdělili své pocity a postavení ve třídě. Příkladem může být erb, loď duchů, strom duchů, záchranné lano, obláčky atp. (Lašek, 2001; Braun, Marková, Nováčková, 2014)

Techniky pohybové – v praxi využívané stále častěji. Hra je v našem životě velmi přirozená a při aktivitách založených na herním principu nejsme schopni se tolik kontrolovat a chováme se více přirozeně, a proto za pomoci her s psychologickým je možné nenásilně zmapovat situaci ve třídě (Dotkni se toho, kdo...; vymění si místa ten...; řady; molekuly; kuličky; čtyři rohy) (Braun, Marková, Nováčková, 2014).

Výhodou nestandardizovaných metod je to, že jsou pro žáky více přirozené a při správné motivaci je možné minimalizovat jejich schopnost kontroly nad svým chováním. Nevýhodou je, pokud pedagog není dobrým pozorovatelem – může mu uniknout mnoho důležitých momentů, které je vhodné využít při reflexi.

Techniky a metody používané pro diagnostiku třídních kolektivů

Zásady pro mapování vztahů ve školní třídě

- mapování je vždy prvním krokem, pak by měly následovat nápravné kroky (intervence,..)
- diagnostika se nemůže dělat anonymně
- zjišťování vztahů mezi dětmi vyžaduje etiku – pozor na sdělování výstupů
- diagnostika třídy je týmová práce
- je třeba dokumentovat své kroky a archivovat materiál

Před vstupem do třídy a co dělat ve třídě

a) před vstupem do třídy

Před vstupem do třídy bychom si měli stanovit cíl, kterého chceme v rámci setkání dosáhnout. Zároveň je vhodné se znovu seznámit s tím, co již o třídě víme. Je důležité si uvědomit v jakém stádiu třída je a také co bylo zakázkou.

Jakmile si stanovíme cíl musíme si připravit techniky, kterými se budeme snažit daného cíle dosáhnout. Tím, že pracujeme se skupinou je však nutné si uvědomit, že musíme být flexibilní a techniky přizpůsobovat momentálnímu rozpoložení třídy.

Důležitá je také otázka, zdali vstup do třídy zvládnou sám/sama.

b) práce se třídou

Při práci se třídou je velmi důležité řazení technik a jejich náročnost. Ve skupině je také velmi důležité si stanovit pravidla, která by měla být jasná, krátká a pozitivně formulována. Tato pravidla se mohou měnit s vývojem skupiny, avšak mělo by to být ku prospěchu skupiny.

Obecně platí, že techniky by měly jít v tomto sledu (Karnasová, 1995):

- seznamovací – rozeřivací- se zaměřením (hlavní) – zklidňující - závěrečné
- po zábavné, pohybové hře by měla následovat hra na zklidnění
- po náročné intelektuální aktivitě by měla následovat rychlá hra pro aktivizaci na další práci

Po každé aktivitě (se zaměřením) by měla následovat reflexe. Pokud do třídy vstupujeme vícekrát, měli bychom si zvolit rituál, který nás naladí na společnou práci. Zároveň bychom měli průběžně vyhodnocovat, zdali dosahujeme stanovených cílů. K tomu je dobré využít rozhovoru jak s žáky, tak i pedagogem. Pokud se nám cíle nedaří dosáhnout je vhodné změnit techniky, využít podpůrného prostředí (ostatní pedagogy a rodiče).

Použité zdroje:

- BRAUN, R., MARKOVÁ, D. a NOVÁČKOVÁ, J. *Praktikum školní psychologie*. Praha: Portál, 2014.
- DITRICH, P. *Pedagogicko-psychologická diagnostika*. Jinočany: HaH, 1993.
- HRABAL, V. *Diagnostika*. Praha: UK Praha, 2002.
- KARNASOVÁ, M. *Jak budovat dobrý vztah mezi učitelem a žákem*. Praha: Portál, 1995.
- KOLAŘÍK, M. a SMÉKALOVÁ, E. (2011). *Typy třídních kolektivů a typy práce s nimi aneb mocenský, nebo demokratický přístup?* *Prevence* 7. 9/2011
- KOŽNAR, J. *Skupinová dynamika (teorie a výzkum)*. Praha: Univerzita Karlova, 1992.
- KRATOCHVÍL, S. *Skupinová psychoterapie v praxi*. Praha: Galén, 1995.
- LAŠEK, J. *Sociálně psychologické klima školních tříd a školy*. Hradec Králové:
- LOVAŠ, L. *Malé sociální skupiny*. In: VÝROST, J. a I. SLAMĚNÍK (Eds.) *Sociální psychologie*. Praha: Grada, 2008. s. 321 - 337.

Další zdroje a odkazy na techniky:

- ČINČERA, J. *Práce s hrou*, 2007.
- ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry pomáhají s problémy*, 2012.
- ŠIMANOVSKÝ, Z. *Hry pro rozvoj zdravé osobnosti*, 2002.
- MERTIN, V. *Metody a postupy poznávání žáka*, 2016.
- ČAPEK, R. *Třídní klima a školní klima*, 2010.
- GILLERNOVÁ, I. *Sociální dovednosti ve škole*, 2012.
- KOLÁŘ, M. *Nová cesta k léčbě šikany*, 2011.
- CIKLOVÁ, K. *Rizikové chování ve škole ve vazbě na legislativní úpravu*, 2016.
- Metodické doporučení MŠMT – viz www.msmt.cz
- <http://www.odyssea.cz/metodiky-osv.php?cast=lekce-osv>
- http://neklidne-deti.cz/images/aktivity_vhodne_pro_praci_s_detmi_s_adhd.pdf
- https://www.scio.cz/download/skoly/Zdarma_materialy/Napadnik_pro_podporu_dobrych_vztahu_ve_tride.pdf
- <http://katalogpo.upol.cz/metodika-identifikace-socialniho-znevychodneni/3-vybrane-oblasti-pedagogicke-diagnostiky/3-6-diagnostika-klimatu-skolni-tridy/>
- <http://naslektor.cz/hry-a-aktivity/>
- [https://cz.pinterest.com/search/pins/?q=Nino%20Chakvetadze&rs=remove&term_meta\[\]=Nino%7Ctyped&term_meta\[\]=Chakvetadze%7Ctyped&remove_refine=printable%7Ctyped](https://cz.pinterest.com/search/pins/?q=Nino%20Chakvetadze&rs=remove&term_meta[]=Nino%7Ctyped&term_meta[]=Chakvetadze%7Ctyped&remove_refine=printable%7Ctyped)